

KÖVECSES ZOLTÁN

A NEMZET FOGALMA – MÁSKÉNT¹

Kivonat

A dolgozatban azt a kérdést vizsgálom, hogy milyen tudástartalommal rendelkezünk a NEMZET fogalmával kapcsolatban. Kimutatom, hogy a fogalommal kapcsolatos tudásunk nagymértékben metaforikus. Metafora alatt „fogalmi metaforát” értek. Tudásunk alapvetően hét fogalmi metaforára épül, melyek közül produktívitasában és jelentőségében kiemelkedik A NEMZET SZEMÉLY fogalmi metafora. A különböző fogalmi metaforák különböző módokon járulnak hozzá a fogalomról alkotott tudásunkhoz, annak más és más oldalát hozzák előtérbe. Az alkalmazott módszertan a kognitív nyelvészetben használt korpuszalapú megközelítésre támaszkodik.

Kulcsszavak: nemzet, fogalmi metafora, fogalmi tudás, metaforikus megfelelés, metaforikus következmény, naiv elmélet vs. tudományos elmélet

A nemzet fogalmát történészek, írók, szociológusok, antropológusok, politikusok, filozófusok stb. tucatjai, sőt százai vizsgálták az elmúlt évszázadokban. Mint a nehezen megragadható fogalmakkal kapcsolatban szinte törvényszerűen megtörténik, a nemzet fogalmát sem sikerült még senkinek mindenki megelégedésére leírni. Nincs egyértelmű és világos elképzelésünk arról, hogy mi is a nemzet. Mindig vannak, lesznek olyan esetek, amelyek kibújnak az aktuálisan elfogadott leírás és meghatározás érvényessége alól, és arra kényszerítik a kutatókat, hogy újra és újra nekirugaszkodjanak a feladatok: tisztázzák, hogy mit is értünk, értsünk azon a fogalmon, hogy nemzet.

Dolgozatomban én is egy ilyen tisztázási kísérletnek szeretnék nekirugaszkodni. A nemzet fogalmát egy olyan oldalról kívánom megközelíteni, amely a legutóbbi időkig elkerülte a kutatók figyelmét, vagy legalábbis nem kapott kellő szerepet. A nemzet fogalmát mint metaforák által létrehozott gondolati szerkezetet fogom fel. Ennek a kiindulópontnak a jogosságát már az is igazolja, hogy a magyar nyelvben (és több más nyelvben is) a *nemzet* szó nyelvtörténetileg a *nemz* szóból ered, ami maga is metafora. Nehezen tudnánk a nemzet fogalmáról olyan leírást adni, amely nem valamilyen metaforán nyugszik – bármennyire rejtőzködő legyen is az.

¹ Köszönet András Sándornak, Boros Gábornak, Frank Tibornak, Kövecses Lászlónak, Putz Orsolyának és Szelid Veronikának a nemzetről való beszélgetésükért és a dolgozat egy előző változatával kapcsolatos megjegyzéseikért.

A valószínűleg legismertebb magyar nemzetmetafora a következő:

S a sírt, hol nemzet sülyyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászkönny ül.
(Vörösmarty Mihály: Szózat)

Hogyan „sülyyedhet” el egy nemzet? Hogyan lehet „eltemetni” egy nemzetet? Hogyan „vehetnek emberek körül” egy nemzetet? A magától értetődő válasz ezekre a kérdésekre az, hogy mindez csak metaforikusan történhet. A dolgozatban a következő kérdéssel foglalkozom: mi a kapcsolat a nemzet fogalma és a fogalomra használt metaforák között? A kérdésre adott válaszom az lesz, hogy (1) csak a metaforák segítségével kapunk teljes képet a nemzet fogalmáról, és (2) az emberek metaforák segítségével alkotják meg a nemzet absztrakt és összetett fogalmát.

Az ily módon meghatározott cél nagymértékben szűkíti, amiről a dolgozatban beszélni szeretnék. Nem tárgyalok (vagy csak érintőlegesen) bizonyos konkrét témákat, melyek a nemzet és a metafora kapcsolatához köthetőek. Így nem bocsátkozom a „nemzethalál” víziójának részletes elemzésébe, amely elsősorban a költészettel foglalkozó szakembereket érdekli (pl. a fenti idézet kapcsán). Nem kívánok foglalkozni a nemzetmetaforák politikai jelentőségével sem, amely téma az utóbbi 30 évben vált népszerűvé a kognitív tudományokban vagy a társadalomtudományok kognitív megközelítéseiben (ld. például Lakoff 1996). De nem kívánok olyan retorikai elemzésbe sem bocsátkozni, amely egy bizonyos metafora és egy bizonyos nemzeti ideológia kapcsolatát lenne hivatott feltárni, mint ahogy ezt például a „zsidóság mint parazita” metafora és a nemzetiszocialista ideológia elemzése mutatja (ld. például Musolf 2010).

Az alább kifejtendő kutatási eredmények a magyar nemzetfogalom alapvető metaforikus szerkezetét hivatottak bemutatni, és nem egy elvont fogalomhoz kapcsolódó egy vagy több metafora ilyen vagy olyan költészeti, politikai vagy retorikai szerepét. Az alább bemutatott kutatás tehát inkább alapkutatásnak minősül, amelyben képet kapunk arról, hogy az utóbbi 20-30 évben a magyarok hogyan beszélnek és (nem tudatosan) gondolkodnak erről a fogalomról. Vagyis a tanulmányban a nemzet fogalmát olyan mindennapi fogalomként kezelem, amely mindennapi tudásunkat jeleníti meg a világ ezen aspektusáról. *Tehát a tanulmány célja nem egy új tudományos, szakértői (filozófiai, politikatudományi, költészeti, szociológiai, történettudományi stb.) meghatározás vagy leírás megalkotása a nemzetről, hanem az, hogy a kognitív nyelvészet eszköztárával feltárja a magyar nemzetfogalom min-*

dennapi (implicit, nem tudatos) *tartalmát (modelljét)*. (A kognitív nyelvészetről általában, ld. Kövecses és Benczes 2010.)

Mit értek metaforán?

A dolgozatban metaforán „fogalmi metaforát” értek (ld. Lakoff és Johnson 1980; Kövecses 2005, 2010). Fogalmi metafora például A NEMZET EMBERI TEST, amely gyakran megjelenik a nemzet értelmezése, konceptualizálása során a különböző nyelvekben és kultúrákban (a fogalmi metaforákat a kognitív nyelvészetben használt konvencióknak megfelelően kis kapitálissal adjuk meg). Musolff (2010) szerint ez a fogalmi metafora található a nemzetiszocialista retorikában és gondolkodásban, ahol a német nemzetet emberi testként, míg a zsidóságot a testen élősködő parazitaként értelmezték. A fogalmi metaforákat megkülönböztetjük ezek nyelvi megnyilvánulásaitól vagy megvalósulásaitól, melyeket „nyelvi metaforáknak” nevezünk (és ahol szükséges, kis dőlt betűvel jelölünk).

Fogalmi metaforáról akkor beszélhetünk, amikor egy bizonyos fogalmat (mint a nemzet) egy másik fogalom segítségével (mint az ember test) értelmezzük. Másként megfogalmazva a fogalmi metafora két fogalom közti megfelelések logikus módon összefüggő, koherens rendszere (ld. például Kövecses 2005). Ez azt jelenti, hogy a fogalmi metafora egy olyan fogalmi szerkezet vagy séma, melyet a két fogalom elemei közti megfelelések, leképezések hoznak létre. Az előbbi példánál maradva a „forrástartományak” nevezett egyik fogalomban található „emberi test” fogalmi elem megfelel a „céltartományak” nevezett másik fogalomban található „nemzet” fogalmi elemének, míg a forrástartományban található „parazita” fogalmi elem megfelel a céltartományban található „zsidóság” fogalmi elemnek. Úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy az emberi test bizonyos összetartozó fogalmi elemeit rávetítjük a nemzet fogalmi tartományának (a céltartományak) bizonyos elemeire, és ezzel a céltartományt egy bizonyos módon látatjuk.

A fogalmi metaforák általában nemcsak logikailag összetartozó fogalmi megfelelések, leképezések rendszerét hozzák létre, hanem ún. metaforikus következményekkel is járnak (Kövecses 2005). Ezekben az esetekben a forrástartomány elemeiről való tudásunkat (érzelmeinkkel, értékítéleteinkkel stb. együtt) átvisszük a céltartomány megfelelő elemeire. Az előbbi példában többek közt tudjuk azt, hogy a parazita az emberi testre nemkívánatos hatással van, és ha ezt a tudást átvisszük a céltartományra, akkor a céltartomány megfelelő elemét is így fogjuk látni. A fogalmi metaforák elemzése tehát nemcsak a forrás- és céltartomány elemei közti fogalmi megfelelések vizsgálatát foglalja magában, hanem azt is, amikor a forrástartománnyal kap-

csolatos tudásunkat a céltartományra vetítjük rá egy bizonyos érvelés vagy retorikai hatás elérése érdekében.

A fogalmi metaforák egyik lényeges vonása az, hogy a forrástartomány az esetek többségében egy konkrét, tapasztalatilag könnyen elérhető dolog vagy esemény, míg a céltartomány tipikusan absztrakt, kevésbé könnyen és világosan érzékelhető, felfogható. Ennek a kognitív irányultságnak, vagyis a konkrétól az absztrakt felé haladásnak racionális alapja van, hiszen a világot konkrét, testi tapasztalatainkból kiindulva igyekszünk felfogni, értelmezni. A NEMZET fogalma mint absztrakció jóval nehezebben megragadható, konceptualizálható számunkra, mint például az emberi test fogalma, amelylyel kapcsolatban világos és közvetlen tapasztalataink vannak (bár ezek nem mindig felelnek meg tudományos ismereteinknek). De mint látni fogjuk, az emberi test nem az egyetlen forrástartomány, amelyet felhasználunk a nemzet fogalmának megértésére és fogalmi létrehozására.

Honnan és milyen módszerrel gyűjtöttem össze a metaforákat?

A jelen tanulmányban felhasznált nyelvi példákat a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ2) új, 2014-es változatából merítettem (Oravecz, Váradi, Sas 2014). A módszer lényege az, hogy a több mint egy milliárd szóból álló szövegtárban (korpuszban) rákerestem a *nemzet* szóra. A keresés több mint 90 000 példamondatot, illetve szövegrészt eredményezett, amelyben a szó szerepel. Ebből az MNSZ2 egyik funkciója segítségével egy „randomizált” listát állítottam elő. Az ily módon előállított szövegrészeket konkordancia-listának nevezzük. A jelen kutatásban a lista 1000, a *nemzet* szót tartalmazó szövegrészből tevődött össze. A kapott ezres konkordancia-lista az alábbi tíz példával (szövegrésszel) kezdődött:

1. doc#3 Melegedtünk egymás satnya melegénél, mint elázott, megfagyott vadállatok, ettünk az ételből, mint a Német Birodalom isteni áldása által juttatott porcióból, s melyért oly hálások kellett legyünk: íme, Hitler, a német <nemzet> gondunkat viseli.
2. doc#10 Mert csakis irányvonalban gondolkodnak az ilyenek és sohasem nemzetben és világban, vagyis nem a <nemzetet> nézik, ami a világ örületében KELL fennmaradjon, erősödjék, teljesedjék.
- 3 doc#81 Az álkultúrát és álideálokat ontó demokratikus-liberális szellem sugallóihoz képest Hitler tehát valósággal kisiskolásnak látszik, mert a tömegember megteremtésében ma nemcsak szó sincs már a hazafiasságra való apellálásról, ami (durva torzításokkal) hitleri hatalmak fundamentuma

volt, hanem sokszor ádáz sajtóbeli (és törvényes) acsarkodás áldozatává válik minden, ami valóban a <nemzet> színeit képviselné.

4. doc#83 ...meggyőződése, hogy a régi történetek, szokások, amelyekkel az emberek kölcsönösen megfertőzték egymást, nem segítik elő új napok megteremtését az emberek és <nemzetek> számára, mert azok a történetek és szokások mindig ugyanazt árulták el, mindig csak a halált idézték, minden szavukkal mindig csak a halál körül keringtek céltalanul, mintha az élet körútja végén nem lenne, csak egy hatalmas temető, túlszűfolva minden emberi kísérlettel, minden szerelemmel, minden reménnyel...

5. doc#90 Az 1869. évi januári közgyűlésen Forgách rámutatott arra, hogy „a kiegyezés terén a 48-nak sikeresítését lehetővé tenni, vagyis a polgárok szabadságait, a <nemzetnek> önállását, állami jogait vérontás nélkül érvényesíteni és biztosítani, ez volt a múlt országgyűlésének magasztos feladata”.

6. doc#98 A szlovák <nemzet> az egységes cseh-szlovák (később cseh-szlovák) nemzet része lesz 1919 – Földreform Csehszlovákiában.

7. doc#128 Ellenlábaisi ezt is rossz néven vették tőle, mondván, hogy a falusi óvodások lelkületét állítja mintaképpül a <nemzet> elé, miközben maga is csak egy nagy gyermek marad élete végéig.

8. doc#133 Akkor lépnek elő a kényszerszülte feledtetés homályából, amikor a <nemzetnek> égetően szüksége van rájuk.

9. doc#137 <Nemzetek> összefonódása – mondta Anna.

10. doc#137 Szerencsés, boldog <nemzet>.

A kapott szövegrészek (példák) mind az utóbbi 25 évben születtek (de nem feltétlen erre az időszakra vonatkoztak). Fontos itt megjegyezni, hogy a fenti tíz példa csak illusztrációul szolgál. Mindössze a felhasznált nyelvi anyag jellegét hivatott megmutatni, ezért megtalálható benne mind metaforikus, mind nem metaforikus nyelvi példa.

Mivel a tanulmányban a magyar nemzetfogalom metaforikus értelmezésének feltárását tűztem ki célul, a következő feladat az ehhez kapcsolódó metaforikus *nyelvi* kifejezések megtalálása volt, hiszen ezek alapján tudjuk megtalálni a *fogalmi* metaforákat. Ehhez a munkához az ún. metaforaazonosító eljárást (metaphor identification procedure) használtam (ld. Pragglejaz Group, 2007). A metaforikusnak talált nemzetre vonatkozó példák szolgáltatják azt az adatbázist, melyen a kutatást végeztem.

Amint a fenti példák is mutatják, nem minden példa vonatkozik a magyar nemzetre (hanem például a szlovákra). Ezeket természetesen a továbbiakban nem vettem figyelembe. Azonkívül eltekintettem az olyan példáktól is, amelyekben a *nemzet* szó valamilyen intézmény nevében szerepel (Magyar Nemzet mint napilap, Egyesült Nemzetek Szövetsége stb.).

Milyen metaforákat használunk a NEMZET fogalmára?

Az így fennmaradó metaforikus nyelvi példák (szövegrészek) alapján a következő fogalmi metaforákat találtam a felhasznált korpuszban:

A NEMZET ÉLŐ ORGANIZMUS

A NEMZET EMBERI TEST

A NEMZET CSALÁD

A NEMZET KÖZÖSSÉG

A NEMZET FIZIKAI TÁRGY

A NEMZET ÉPÜLET

A NEMZET SZEMÉLY

Ezek a fogalmi metaforák azok, amelyek a legnagyobb számú nyelvi metaforára épülnek. (A legkisebb szám a hét metaforikus nyelvi példa alapján feltételezett ÉPÜLET forrástartományé volt. Azokat a fogalmi metaforákat, melyek hétnél kevesebb példában „realizálódtak”, jelentek meg nyelviileg a korpuszban, nem vettem figyelembe.)

A fogalmi metaforák tárgyalásakor nem a nyelvi példák számának megfelelő metaforasorrendet követem, sőt a legproduktívabb fogalmi metafora tárgyalását hagyom utoljára. (Produktivitáson egyszerűen azt értem, hogy egy fogalmi metaforát hány nyelvi kifejezés jelenít meg a vizsgált korpuszban.) A fő rendezőelv az volt, hogy a fogalmi metaforák tematikusan hogyan tartoznak össze. Először az EMBER fogalma köré csoportosuló fogalmi metaforákat elemzem – vagyis az ÉLŐ ORGANIZMUS és az EMBERI TEST forrástartományait. Itt lenne logikus tárgyalni a SZEMÉLY forrástartományt is, de ezt prezentációs megfontolásból a dolgozat végére hagyom. Az EMBER forrástartomány-csoport után az emberi közösséghez kapcsolódó forrástartományokat elemzem, nevezetesen a CSALÁD és a KÖZÖSSÉG fogalmait. Ezt követően az általános (generikus) TÁRGY forrástartomány elemzése következik, melynek két tagja van: FIZIKAI TÁRGY és a specifikusabb ÉPÜLET. Végül a SZEMÉLY forrástartomány vizsgálata következik, amely ugyan az EMBER csoport része, de számarányát (produktivitását) és fontosságát tekintve kiemelkedik a többi forrástartomány közül.

A NEMZET ÉLŐ ORGANIZMUS

Ez a fogalmi metafora 11 metaforikus nyelvi példában fordult elő. A példák a *létezéssel, fejlődéssel, átalakulással, az élőlény erejével, a túléléssel, kiteljesedéssel* kapcsolatosak. Mindezek a tulajdonságok érvényesek az emberre,

az állatokra és növényekre is. Tehát itt egy általános, generikus fogalmi metaforával van dolgunk.

Az ÉLŐLÉNY metafora talán leginkább ismert specifikus változata A NEMZET EMBER fogalmi metafora. A korpuszban az erre utaló példa a következő:

611. doc#1090 Ebben az esztétikai-kritikai írásában, amelyet az Élet és Literatura elnevezésű, saját folyóiratában közölt, ő is Herder alapján indult ki a már említett organikus fejlődélméletből: a <nemzeteknek> van gyermek-, ifjú-, férfi- és öregkoruk.

A példában említett „organikus fejlődélméletnek” az alapja természetesen az ÉLŐLÉNY metafora, amely a hétköznapi nyelvben (valószínűleg univerzálisan) időben megelőzi a ráépülő tudományos elméletet.

A fogalmi metafora az alábbi fogalmi megfelelésekre épül:

Az élőlény/ember → a nemzet

Az élőlény/ember élete → a nemzet élete

Az ember gyermekora → a nemzet életének kezdeti szakasza

Az ember ifjúkora → a nemzet életének korai szakasza

Az ember férfikora → a nemzet életének kiteljesedett, tartós szakasza

Az ember öregkora → a nemzet életének befejező szakasza

A metaforának ez a specifikusabb változata jól mutatja az általános, generikus változat jellemzőit: nevezetesen azt, hogy a nemzet olyan dolog, amely létezik, fejlődik (egymás követő szakaszai vannak), kiteljesedik. Ugyanakkor megmutatkozik benne egy fontos metaforikus következmény is: az, hogy a nemzet fejlődésének van egy olyan szakasza, amikor – hasonlóan az élőlényekhez – a legerősebb és legerősebb. Ezt a forrástartományból átvett és a nemzetre alkalmazott tudásrészletet a következőképpen adjuk meg:

Az ember felnőttkorában a legerősebb, legerősebb. → A nemzet kiteljesedett szakaszában a legerősebb, legerősebb.

A metaforikus következmény fontosságát az adja, hogy gondolkodásunkban a nemzetet úgy képzelhetjük el, mint ami egy bizonyos korban „ereje teljében” van, vagy ellenkezőleg, „meggyengült”, és ennek megfelelő módon viszonyulhatunk hozzá.

Az ÉLŐLÉNY metafora a nemzet azon társadalomtudományi felfogásához kapcsolható, amely szerint a nemzet az emberi társadalmi lét természetes velejárója, egy olyan képződmény, amely az emberi lét egyik alapvető feltétele

és szükségszerűsége. A nemzetek mintegy „természetes módon” jönnek létre és fejlődnek, valamint különböznek egymástól. E felfogás egyik első képviselője a fenti nyelvi példában is említett német társadalomfilozófus, Herder.

A NEMZET EMBERI TEST

A nyelvi metaforákban realizált EMBERI TEST forrástartomány 19 esetben található meg a korpuszban. A forrástartomány nyelvi metaforákban megjelenő fő fogalmi elemei a test maga, ennek erőssége, egészségessége, illetve betegsége, a test részei, a test fogyása. A fogalmi metaforát alkotó megfelelések tehát a következők:

Az emberi test → a nemzet

A test részei → a nemzet részei

Az emberi test egészsége → a nemzet egészsége

Az emberi test betegsége → a nemzet baja, problémája

A test fogyása → a nemzet fogyása

Ennél a metaforánál is találunk néhány kiaknázott metaforikus következményt:

Az emberi test egy részét amputálni lehet. → Egy nemzetrészt el lehet távolítani.

AZ EMBERI TEST forrástartományról való tudásunk ezen átvitele jól ismert a Trianon utáni magyar közbeszédből (ld. Putz 2016), és ezen alapszik a „*csontka* Magyarország” metaforikus kifejezés is.

A korpuszban megtalálható egy másik, az előzőhöz kapcsolódó metaforikus következmény átvitele is:

A test részei akkor is a testhez tartoznak, ha el vannak szakítva a testtől.
→ A nemzet részei, akkor is a nemzethez tartoznak, ha el vannak szakítva a nemzettől.

Ezt a korpusz alábbi szövegrészlete példázza:

899. doc#1301 A magyar kisebbség Szlovákiában is magyar, a <nemzet> testéhez tartozik, és aki ezt nem tudja tudomásul venni, az megtagadja magyarságát és nemzettudatát.

A NEMZET CSALÁD

A CSALÁD-ra mint forrástartományra 16 metaforikus kifejezés utal. A leggyakoribb a *család* szó volt, amelyet a használók a *nemzettel* rokon értelemben említettek. A család terminológiájából többször előfordult még az apa, a család gyerekei, a testvérek, de a családi ünnepek is. Ezek alapján az alábbi fogalmi megfelelések állíthatók fel:

A család → a nemzet

Az apa → a nemzet alapítója/vezetője

Az apa/a család gyerekei → az azóta élt és élő magyarok

A testvérek → a nemzet tagjai

A család ünnepe → a nemzet ünnepe

Az apa „szerepében” Szent István király található, mint az alábbi szövegrészlet mutatja:

557. „Hazánk első szent királya, aki minden vonatkozásban tökéletes ember volt, közel ezer esztendő óta mint igazi apostolunk és atyánk, mint a legkiválóbb katolikus uralkodó és mint a katolikus egyház nagy szentje él szüntelen a magyar <nemzet> köztudatában, amit ebben az Emlékkönyvben történettudósaink színe-java a rendelkezésre álló hazai és külföldi történelmi források alapján tudományosan is alátámaszt és megerősít.

Legújabb kori történelmünkben ebben a szerepben (bár más hangsúllyal és sokszor viccesen) Rákosi Mátyás is előfordul (vö. „Rákosi apánk”), de az 1000 példából álló korpuszban ez nem volt megtalálható. Érdekességként megjegyezhetjük, hogy a szintén a család fogalma alá tartozó *anya* szó a vizsgált korpuszban Magyarország jelentésben csak a határon kívül élő magyarság vonatkozásában használatos (*anyaország*), viszont katolikus népeinkben előfordul mint „Boldogasszony”, „Anyánk”.

A NEMZET CSALÁD metaforát az amerikai nyelvész, George Lakoff (1996) emelte a tudományos elméletek szintjére *Moral Politics* című művében. Elképzelése szerint az amerikai politikai gondolkodásban két domináns modellje található a családnak: az egyik az, amelyet Lakoff a „szigorú apa” modellnek nevez, a másik a „gondoskodó szülő” modell. Amikor a nemzetet a szigorú apa modell szerint értelmezzük, akkor a nemzetet alkotó emberek önerőből vívják magányos harcukat a világgal szemben, és ebben a harcban a legfegyelmeltebbek (akik a szigorú apa útmutatásai alapján nőttek fel)

sikeresek lesznek. A gondoskodó szülő modellben viszont az állam (mint gondoskodó szülő) segíti a gyengéket és a rászorulókat. Lakoff véleménye szerint a NEMZET CSALÁD metaforának ez a két változata különbözteti meg az amerikai politikai gondolkodásban a konzervatívokat (szigorú apa modell) a liberálisoktól (gondoskodó szülő modell). A korpuszban talált magyar példák alacsony száma alapján azt mondhatjuk, hogy ez a metaforikus elképzelés nem játszik jelentős szerepet a magyar politikai közgondolkodásban.

A NEMZET KÖZÖSSÉG

Ebben a fogalmi metaforában a nemzet fogalmát mint közösséget fogjuk fel (11 nyelvi metafora utal erre). Bár a nemzet is felfogható mint közösség, itt a KÖZÖSSÉG fogalmát jóval szűkebben használom. Az emberek egy, a nemzetnél jóval kisebb számú csoportját értem alatta (pl. iskolai osztály, munkacsoport, sportcsapat), amelyben az emberek ismerik egymást, és gyakran (esetleg naponta) találkoznak egymással.

A NEMZET EGY KÖZÖSSÉG metaforát az alábbi megfelelések alkotják a korpusz adatai alapján:

A közösség → a nemzet

A közösség tagjai → a nemzetet alkotó személyek

A közösség tagjai közötti interakció → a nemzetet alkotó személyek közötti interakció

Ezeken az alapvető megfeleléseken túl, a korpuszban olyan példákat is találunk, amelyek a közösség fogalmáról való tudásunkat hasznosítják a nemzetről való gondolkodásban. Így azt, hogy a közösség tagjai szolidárisak egymással, és azt, hogy a közösség tagjai együttműködésre törekednek. Megfelelések formájában kifejezve:

A közösség tagjai szolidárisak egymással. → A nemzet tagjai szolidárisak egymással.

A közösséget alkotó személyek egymással együttműködni igyekeznek. → A nemzet tagjai egymással együttműködni igyekeznek.

Ez utóbbira példa a korpuszban a következő:

965. doc#1311 És mint a magyar <nemzet> tagjai, érdeklődnek a nemzet többi tagjával való együttműködés iránt is.

Érdekes módon ez a metafora is összekapcsolható egy jól ismert tudományos elképzeléssel. Említettük, hogy a KÖZÖSSÉG metaforában a közösség tagjai ismerik egymást. Ez fontos része a metafora által közvetített nemzet-felfogásnak. Azonban a nemzet esetében ez természetesen nem állhat fenn, ahogy ezt Benedict Anderson (1983) is megjegyzi a nemzetek kialakulásáról írt könyvében, melyben a nemzetet fiktív, elképzelt közösségnek gondolja el. Ezzel mintha azt jelezné, hogy a nemzetnek az egymást jól ismerő közösség fogalmára alapított felfogása helytelen, hiszen az csak egy illúzió lehet.

A NEMZET FIZIKAI TÁRGY

A FIZIKAI TÁRGY forrástartomány gyakoriságát tekintve a második a korpusz adatai alapján (28 példa). A legáltalánosabb fogalmi megfelelések a következők:

A tárgy → a nemzet

A tárgy fennmaradása → a nemzet fennmaradása

A tárgy teljessége → a nemzet teljessége

Általános jellegűknél fogva más forrástartományok is megjeleníthetik a nemzet fogalmának ezen aspektusait: nemcsak fizikai tárgy maradhat fenn, vagy lehet teljes, hanem például egy élőlény is. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy főleg a fizikai tárgy forrástartomány az, melyet a beszélők felhasználnak ezen jellemzők metaforikus ábrázolására.

A FIZIKAI TÁRGY forrástartomány fő és konkrétabb fókusza azonban az összetartozás és az egység. Az összetartozás aspektusa a fizikai tárgyon belül a következő fogalmi megfelelésekre épül:

A tárgy részei → a nemzet részei

A tárgy alkotóelemei → a nemzet tagjai

A tárgy alkotóelemeinek és részeinek fizikai összetartozása → a nemzetet alkotó emberek és közösségek nem fizikai összetartozása

Tehát ahogy a fizikai tárgy részei és alkotóelemei összetartoznak, úgy tartoznak össze a nemzet részei és a nemzetet alkotó emberek. A nemzetnek ez a metaforikus felfogása jelenik meg a korpusz egyik példájában is:

555. A Duna TV továbbra is meghatározó szerepet tölt be a történelem által szétdarabolt <nemzet> szellemi és lelki összetartozásában.

A fizikai tárgyat alkotó elemek és a tárgy részei közti fizikai összetartozás számos metaforikus következmény alapjául szolgál, vagyis a beszélők ennek alapján gondolják el a nemzet fogalmának különböző aspektusait.

Először:

A tárgy alkotóelemei és részei a tárgyhoz tartoznak. → A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek a nemzethez tartoznak.

Másodszer:

A tárgy alkotóelemei és részei közti fizikai összetartozást meg kell őrizni. → A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közti nem fizikai összetartozást meg kell őrizni.

Harmadszor:

A tárgy alkotóelemei és részei közötti fizikai összetartozást meg lehet bontani. → A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közötti nem fizikai összetartozást meg lehet bontani.

Negyedszer:

A tárgy szétszórt részeit egyesíteni lehet. → A nemzet nem Magyarországon élő részeit egyesíteni lehet.

Ötödször:

A tárgy alkotóelemeit és részeit összetartó fizikai erő nagy. → A nemzetet alkotó embereket és a nemzetrészeket összetartó erő (kohézió) nagy.

Mint az előzőekben is láttuk, a nemzet fogalmának valamilyen aspektusa több fogalmi metaforával is kifejezhető. A legutolsó metaforikus következmény (a nemzet kohéziója) még épülhet a CSALÁD forrástartományra is.

A FIZIKAI TÁRGY forrástartomány másik fontos és gyakori jelentésfókusa az EGYSÉG(ESSÉG). Ahogy egy fizikai tárgy részei és elemei egy egységet alkotnak, vagyis az egységesség benyomását keltik, úgy, ennek alapján, a nemzet részei (a nemzetrészek) és a nemzetet alkotó emberek is egységet alkotnak (és az egységesség benyomását keltik). Vagyis itt az alapvető fogalmi megfelelés a következő:

A tárgyat alkotó elemek és részek egysége → a nemzetet alkotó emberek és nemzetrészek egysége

Ez a megfelelés tűnik a gyakran hangoztatott politikai szlogen alapjául szolgáló, miszerint „egy a nemzet”. Hasonlóan az előzőekhez, itt is találunk metaforikus következtetéseket. Az egyik ilyen:

A szétvált fizikai részek újraegyesíthetők. → A szétvált nemzetrészek újraegyesíthetők.

És egy másik:

A tárgy alkotóelemeinek és részeinek egységessége fizikai erő hatására megszüntethető. → A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közti egység politikai hatásra megszüntethető.

Ez a következő példában mutatkozik meg:

986. doc#1313 Nincs olyan hatalom, amely eltörölhetné a nemzeti identitást, a <nemzethez> való tartozást, ha mi magunk nem hajlunk meg a nyomás alól [sic].

A NEMZET ÉPÜLET

Az ÉPÜLET forrástartomány a FIZIKAI TÁRGY egy specifikus esete. A vizsgált korpuszban aránylag ritkán jelenik meg nyelvi példákban, mindösszesen hét-szer. A fogalmi metaforát a következő megfelelések alkotják:

Az épület → a nemzet

Az épület építése → a nemzet létrehozása

Az épület tervezése → a nemzet (jövőjének a) tervezése

Az építők → a nemzet tagjai

Tehát az általános FIZIKAI TÁRGY fogalmi metaforával szemben az ÉPÜLET forrástartományban megjelenik a tárgy tervezése és létrehozása is (az épület építése), amely utóbbi megfelel a céltartományban a nemzet létrehozásának.

Ezek a megfelelések magyarázatot adnak a *nemzet* szó két jelentésére is. Az egyikben a nemzet egy emberek által létrehozott absztrakt dolog/tárgy – az épület. Vagyis ez a jelentés „az épület → a nemzet” megfelelésre épül. A *nemzet* szó másik jelentése viszont a létrehozókra vonatkozik: azokra az emberekre, akik a nemzet tagjai (ld. „az építők → a nemzet tagjai”). Az elsőben a nemzet mint termék vagy produktum jelenik meg, míg a másodikban mint a produktum létrehozóinak összessége.

Az ÉPÜLET forrástartomány egy további eleme az építőanyag. A különböző beszélők ennek más-más elemet feleltethetnek meg a céltartományban: így például a nyelvet, a kultúrát vagy akár az államot. Amikor az azonos nyelv és kultúra felel meg az építőanyagnak, akkor a nemzet kulturális felfogásáról beszélhetünk; mikor az azonos államberendezkedés, akkor a nemzet politikai felfogásával van dolgunk. Kodály Zoltán elképzelése szerint a nemzet építőanyaga a hagyomány, ami a kulturális felfogást látszik tükrözni:

Az építőanyag → a hagyomány

A megfelelés az alábbi szövegrészletben válik jól láthatóvá:

614. doc#1096 Ezen Halász Péter, az intézet akkori igazgatója nem véletlenül aktualizálta bevezetőjében Kodály Zoltánt, aki így vallott egykor: „Amikor egy ledöntött <nemzet> újjá akarja magát építeni, szükség van, inkább mint valaha, a hagyomány minden porszemecskéjére.”

A korpuszban található példa további tudás átvitelét is jelzi a forrástartományból a céltartományba:

Először:

Egy épületet le lehet rombolni. → Egy nemzetet tönkre lehet tenni.

Másodszor:

Az épületet újra fel lehet építeni. → Egy nemzetet újra létre lehet hozni.

És harmadszor, amely a fenti szövegrészlet expliciten kifejtett mondandója:

Egy lerombolt épület újjáépítéséhez minden felhasznált építőanyagra szükség van. → Egy nemzet újra létrehozásához az összes hagyományra szükség van.

Annak ellenére, hogy ez a fogalmi metafora tűnik a legritkábban használatnak a vizsgált korpuszban, a tudományos elméletek között kiemelkedően fontos szerepet tölt be. Az ÉPÜLET metaforára alapozó elméletek ellenpontként szolgálnak azokkal az elméletekkel szemben, amelyek a nemzetet mint természetesen létrejövő képződményt fogják fel. Míg az utóbbi esetben a nemzet az ember társadalmi léte során természetes módon létrejön és kifejlődik, addig az ÉPÜLET metaforát felhasználó elméletek szerint a nemzet létrejötte nem egy természetes folyamat eredménye, hanem az emberek bizonyos csoportjai alakítják ki, konstruálják meg. Az ilyen típusú elméletek a nemzetnek mint

ősi, természetes és alapvető képződményként való felfogása ellenreakciójaként jöttek létre. Ugyanakkor a két felfogás kombinálható is, ahogy ezt a fenti Kodály-idézet esetében is feltételezhetjük: a természetes módon kialakult és a hagyományait őrző nemzetet újjá kell építeni, ha lerombolták azt.

A NEMZET SZEMÉLY

Az ezres korpuszban kiemelkedően sokszor szerepelnek a személlyel kapcsolatos metaforák. Számuk 368, vagyis sokszorosan több, mint a többi metaforaé együttesen.

A SZEMÉLY forrástartomány különbözik az EMBER (mint élő organizmus) vagy az EMBERI TEST forrástartományoktól. A személynek számos olyan tulajdonsága van, amellyel ez utóbbi forrástartományok nem rendelkeznek. A korpuszban található nemzettel kapcsolatos személymetaforák között olyanokat találunk, mint a nemzet lelkiismerete (2 példa), felelőssége (3 példa), akarata (3 példa), öntudata (4 példa), sikere (6 példa), ügye (8 példa) és érzelme (9 példa). Ezeket a személyre jellemző tulajdonságokat visszük át a nemzet fogalmára is, vagyis a SZEMÉLY forrástartomány alkalmazásán keresztül a következő metaforikus megfelelésekhez jutunk:

A személy lelkiismerete → a nemzet lelkiismerete

A személy felelőssége egy másik személy iránt → egy személy felelőssége egy nemzet iránt

A személy akarata → a nemzet akarata

A személy öntudata → a nemzet öntudata

A személy sikere → a nemzet sikere

A személy ügye → a nemzet ügye

A személy érzelmei → a nemzet érzelmei

A nemzet fogalmának ezen oldalairól csak metaforikus módon tudunk beszélni és gondolkodni (vö. például „a nemzet sikere”, „nemzeti érzés”). A SZEMÉLY metafora olyan mértékben beágyazódott, beivódott gondolkodásunkba, hogy kikerülhetetlenné vált. Az egyes személyek pszichés, érzelmi és társadalmi vonásai úgy jelennek meg, mint a nemzet vonásai. Hogy ennek a metaforikus átvitelnek mi a (tapasztalati) alapja, érdekes metaforaelméleti kérdés, amivel itt nem foglalkozom.

A SZEMÉLY ÉRDEKE

Mint a fent említett SZEMÉLY metaforákra (pl. a nemzet lelkiismerete) vonatkozó számok mutatják, ezek a metaforikus jellemzők aránylag ritkán

fordulnak elő a korpuszban. Jóval gyakoribb volt azonban más személlyel kapcsolatos jellemzők előfordulása. Így például a nemzet „érdeke” a 368 személymetafora közül 28-szor fordult elő. Ezekben az esetekben tehát a fogalmi megfelelés a következő volt:

A személy érdeke → a nemzet érdeke

A megfelelésre számos metaforikus következmény épül:

A személy érdekei megkövetelik, hogy a személy éljen az adódó lehetőségekkel. → A nemzet érdekei megkövetelik, hogy a nemzet éljen az adódó lehetőségekkel.

Az emberek egy bizonyos személy javára tudnak cselekedni. → Az emberek a nemzet javára tudnak cselekedni.

A nemzet javára, a nemzet érdekében történő cselekvés jelentését tekintve közel áll a nemzet szolgálatában történő tevékenységhez, amely az alábbi példában található:

364. A Tudományos Akadémia elnöke arra emlékeztetett, hogy a leköszönő köztársasági elnök példát mutatott emberi tartásból és abból, mit jelent a közösség, a <nemzet> szolgálatában állni.

A „nemzeti érdek”, a „nemzet javára való cselekvés” és a „nemzet szolgálatában állás” rendkívül fontos elemei a politikai döntéshozatalnak és a politikai közbeszédnek is. Viszont amíg minden párt és politikus hangsúlyozza a nemzet érdekeit és az ennek megfelelő cselekvést, addig a „nemzet érdekének” *tartalmát* szinte minden párt és politikus másképp határozza meg. A nemzet érdekének minden szereplő által történő hangsúlyozása adhat magyarázatot „a személy érdeke → a nemzet érdeke” fogalmi megfelelés kiugró gyakoriságára.

A megfelelésre alapozott további metaforikus következmények a korpuszban például a következők:

A személy érdeke, hogy egészséges legyen. → A nemzet érdeke, hogy egészséges legyen.

A személy érdekei meghatároznak bizonyos dolgokat. → A nemzet érdekei meghatároznak bizonyos dolgokat.

A személy harcol az érdekeiért. → A nemzetnek harcolnia kell érdekeiért.

Bizonyos dolgok sértik a személy érdekeit. → Bizonyos dolgok sértik a nemzet érdekeit.

Ezeknek a metaforikus következményeknek mindegyikére találunk nyelvi példát a felhasznált korpuszban. Nagy számuk azt mutatja, hogy a magyarok által használt nemzetfogalom kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a „nemzet érdeke” metaforikus fogalmának, amely a SZEMÉLY metaforán alapul.

A SZEMÉLY SORSA

A SZEMÉLY metaforára épülő nemzetfogalom egy másik gyakori vonása a „sors” szerepe, amely 15-ször fordul elő az ezres korpuszban. A fogalmi megfelelés a következő:

A személy sorsa → a nemzet sorsa

Vagyis, ahogy a személynek van sorsa, úgy a nemzetnek is. Ez az elképzelés többféleképpen mutatkozik meg a korpuszban:

Egy másik személy sorsáért felelősséget érezhetünk. → A nemzet sorsáért felelősséget érezhetünk.

A személy sorsa bizonyos esetekben előre megmondható. → A nemzet sorsa bizonyos esetekben előre megmondható.

Bizonyos példákban viszont egy ellentétes folyamatot találunk: azt, amikor nem a sors véletlenszerűsége határozza meg, hogy mi történik a nemzettel, hanem a nemzet maga mint személy. Ilyenkor a SZEMÉLY metafora kombinálódik egy másik fogalmi metaforával: A FEJLŐDÉS FIZIKAI HALADÁS/MOZGÁS. Vagyis:

A fizikai haladás → fejlődés

A mozgást végző dolog egy személy, akinek a céltartományban a nemzet felel meg: vagyis „a mozgó személy → a fejlődő nemzet”. A FEJLŐDŐ NEMZET (HELYVÁLTOZATÓ) MOZGÁST VÉGZŐ SZEMÉLY fogalmi metaforának a korpuszban megtalálható két metaforikus következménye:

A személytől függ, hogy milyen irányban halad. → A nemzettől függ, hogy milyen irányban fejlődik.

A személy fizikai haladásának iránya van (amely most jó). → A nemzet fejlődésének iránya van (amely most jó).

Ezek a metaforikus következmények ellentétesek a NEMZET SORSA metaforikus elképzeléssel. Bennük a személyként értelmezett nemzet maga dönti el milyen irányba halad (amely vonás A FEJLŐDÉS FIZIKAI MOZGÁS fogalmi metaforából adódik).

A SZEMÉLY MÚLTJA ÉS JÖVŐJE

A személyként konceptualizált nemzetnek lehet JÖVŐJE és MÚLTJA. A nemzet csak mint metaforikus személy képes jövőjéről és múltjáról gondolkodni. A nemzet JÖVŐJE 13 példában került szóba. A fogalmi megfelelés tehát:

A személy jövője → a nemzet jövője

A megfelelésnek a korpuszban két metaforikus következménye volt található. Az egyik az, hogy a nemzet, egy személyhez hasonlóan, jobba teheti jövőjét:

A személy jobba teheti jövőjét. → A nemzet jobba teheti jövőjét.

A másik ennek a negatív párja:

A személy olyan dolgokat tehet, melyek a jövője ellen hatnak. → A nemzet olyan dolgokat tehet, melyek a nemzet jövője ellen hatnak.

Ez utóbbi az alábbi példában volt megtalálható:

149. doc#900 Erre nem odafigyelni, ezt megengedni, azt gondolom, több mint luxus – bűn, amit gyermekeinkkel és a <nemzet> jövőjével szemben követünk el.

A JÖVŐVEL szemben a MÚLT csak hat esetben került említésre. A megfelelés ebben az esetben:

A személy múltja → a nemzet múltja

Ezek közül öt a múlt vállalásával, megörökítésével, megbecsülésével, elfeledésével és megítélésével volt kapcsolatos. A metaforikus következmények ezek voltak:

A személy vállalhatja a múltját. → A nemzet vállalhatja történelmét.

A személy megörökíti a múltját. → A nemzet megörökíti a múltját.

A személy megbecsüli hagyományait és múltját. → A nemzet megbecsüli hagyományait és múltját.

A személy elfelejtheti, hogy összetartozik másokkal, és hogy közös múltja van velük. → A nemzet elfeledheti az összetartozást és a közös múltat.

A múltnak a személy-nemzet által történő megítélésére a következő példát találjuk a korpuszban:

868. doc#1293 Talán nem túlzás azt állítani, hogy emelkedő <nemzet-té> válásunk egyik feltétele, hogy reálisan, a maga összetettségében és bonyolultságában legyünk képesek távolabbi és közelebbi múltunkat – benne az egyes személyiségek tevékenységét – megítélni és magunkban megőrizni.

Vagyis a metaforikus következmény így adható meg:

A személy sikerességének egyik feltétele, hogy helyesen ítélje meg saját múltját. → A nemzet sikerességének (felemelkedésének) egyik feltétele, hogy helyesen ítélje meg a múltját.

A SZEMÉLY ÉLETE ÉS HALÁLA

A NEMZET SZEMÉLY metaforában, mint láttuk, a személynek jövője és múltja van. A személy jövője és múltja ÉLETET ÉS HALÁLT feltételez:

A személy élete → a nemzet élete

A „személy élete → a nemzet élete” metaforikus megfelelés 21 esetben fordult elő a korpuszban. A SZEMÉLY metaforában található „élet” más, mint az ÉLŐLÉNY (ÉLŐ ORGANIZMUS) metaforában található. A NEMZET ÉLŐLÉNY metaforában az élőlénynek nincs öntudata, sorsa, sikere, akarata, jövője, ügye stb., amelyek a NEMZET SZEMÉLY metaforában látható életet jellemzik. Az élőlénynek csak vegetatív élete van, de például nem lehetnek magasztos élményei,

vagy nem élhet meg tragédiákat. Vagyis az „élet” olyan jelenség, melyet két egymástól nagyon különböző fogalmi keretben értelmezhetünk. (A fogalmi keretekre ld. Fillmore 1982; Kövecses és Benczes 2010.)

Az így felfogott élethez a korpuszban több metaforikus következmény kapcsolódik:

Egy személy élhet önálló életet. → A nemzet élhet önálló életet.

A személy életének legszörnyűbb tapasztalata a halál. → A nemzet életének legszörnyűbb tapasztalata a halál/az elpusztulás.

A személynek céljai vannak. → A nemzetnek céljai vannak (mint pl. a kiteljesedés).

Ez utóbbira példa a következő:

116. doc#735 <Nemzet> és egyén egyaránt arra törekszik, hogy az életnek ezt a legteljesebb óráját elérje.

A SZEMÉLY metaforára és „a személy élete → a nemzet élete” metaforikus megfelelésre még számos további metaforikus következmény épül:

A személy életében ünnepek vannak. → A nemzet életében ünnepek vannak.

A személy életéhez biztonságra van szükség. → Egy nemzet életéhez biztonságra van szüksége.

A személy élhet boldogan. → A nemzet élhet boldogan.

A személy képes újjászervezni életét. → A nemzet képes újjászervezni életét.

A személy saját problémáival foglalkozik. → A közéletnek a nemzet problémáival kell foglalkoznia.

Egy személy élete lehet megpróbáltatásokkal teli. → Egy nemzet történelme lehet megpróbáltatásokkal teli.

Az étellel szemben a HALÁLLAL csak kilenc nyelvi példa foglalkozott. A fogalmi megfelelés a következő:

A személy halála → a nemzet halála

A SZEMÉLY fogalmi keretében értelmezett halálnak több metaforikus következményét találjuk a korpuszban:

A személy életének legszörnyűbb tapasztalata a halál. → A nemzet életének legszörnyűbb tapasztalata a halál/az elpusztulás.

A személy halála hirtelen bekövetkezhet. → A nemzet megsemmisülése egyik napról a másikra bekövetkezhet.

És végül:

A személy halála lehet dicsőséges és szégyenteljes. → A nemzet halála lehet dicsőséges és szégyenteljes (a nemzet öngyilkossága).

Ez a metaforikus következmény az alábbi példában mutatkozott meg:

652. doc#1141 És ama halál lehet dicső, de ez csak szégyenteljes, mert ez a <nemzetnek> öngyilkolása.

A halállal kapcsolatos metaforikus következmények, az élethez hasonlóan, szintén túlmutatnak az ÉLŐLÉNY metafora által meghatározott élet és halál fogalmán. Bennük a komplex társadalmi szövetben élő és haló SZEMÉLY jelenik meg, akinek halála nem egyszerűen a vegetatív elmúlás.

A fentiekben a korpuszban található A NEMZET SZEMÉLY fogalmi metafora 368 beazonosított példájából kb. 120-130 esetet elemeztem, ami az anyag durván egyharmada. A többi példa vagy ismétlődés vagy csak néhányszor előforduló eset. A fenti elemzés, úgy vélem, tükrözi a korpuszban található fő tendenciákat.

Mit mutat a fenti elemzés?

Az elemzés egy bizonyos tudásanyagot tár elénk, azt a kulturális modellt, amely a korpusz nyelvi anyagába beágyazódva megtalálható. Ez a modell azonban nem teljes, mivel a teljes korpusznak csak egy ezres mintáját vizsgáltuk meg, és nem teljes azért sem, mert az ezres minta teljes anyagát sem vettük figyelembe. Ugyanakkor az elmondható, hogy a nemzetről az utóbbi 20-25 év közbeszédében megjelenő tudás fő vonalai és tendenciái megragadhatóvá válnak a modellben. A metaforaelemzés során létrejövő tudásanyag az alábbiakban írható le (a nagybetűvel írt részek a metaforikus forrástartományokat mutatják, amelyek alapján a nemzetről való tudást leírtuk):

ÉLŐ ORGANIZMUS: A nemzetnek élete van, és az életnek szakaszai vannak. A nemzet kiteljesedett szakaszában a legerősebb, legproduktívabb.

EMBERI TEST: A nemzetnek részei vannak. A nemzet lehet egészséges, és lehetnek komoly problémái. A nemzet fogy. Egy nemzetrészt el lehet távolítani a nemzetből, de a nemzet részei akkor is a nemzethez tartoznak, ha el vannak szakítva a nemzettől.

CSALÁD: A nemzetnek alapítója/vezetője van. A nemzet tagjai az alapítás óta élő és a jelenleg is élő magyarok, akik a nemzet közösségét alkotják.

KÖZÖSSÉG: A nemzet tagjai szolidárisak egymással. A nemzet tagjai igyekeznek együttműködni egymással.

FIZIKAI TÁRGY: A nemzetet alkotó emberek és közösségek (nem fizikai módon) összetartoznak. A nemzet nem Magyarországon élő részeit egyesíteni lehet. A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek a nemzethez tartoznak. A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közti nem fizikai összetartozást meg kell őrizni. A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közötti nem fizikai összetartozást meg lehet bontani. A nemzetet alkotó embereket és a nemzetrészeket összetartó erő (kohézió) nagy. A nemzetet alkotó emberek és nemzetrészek egységet alkotnak. A szétvált nemzetrészek újra egyesíthetők. A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közti egység politikai hatásra megszüntethető.

ÉPÜLET: A létrehozott nemzetet tönkre lehet tenni, de a nemzetet újra létre lehet hozni. Egy nemzet újra létrehozásához a hagyományok megtartására van szükség.

SZEMÉLY: A nemzetnek lelkiismerete, felelőssége, akarata, öntudata van, továbbá sikerei, ügyei és érzelmei, de leginkább érdekei vannak. A nemzet érdekei megkövetelik, hogy a nemzet éljen az adódó lehetőségekkel. Az emberek a nemzet javára tudnak cselekedni. A nemzet a legfontosabb, akit/aminek érdekeit szolgálni kell. A nemzetnek saját érdekeit szem előtt tartva kell szembenéznie múltjával. A kormány tehet a nemzet érdekében és ellene. A nemzet érdeke, hogy egészséges legyen. A nemzetnek harcolnia kell érdekeiért. A nemzet érdekeit a politikusoknak szolgálnia kell. Bizonyos dolgok sértik a nemzet érdekeit (pl. környezetszennyezés).

A nemzet sorsáért felelősséget érezhetünk. A nemzet sorsa bizonyos esetekben előre megmondható. A nemzet fejlődésének iránya van. A nemzettől függ, hogy milyen irányban fejlődik.

A nemzet olyan dolgokat tehet, melyek a nemzet jövője ellen hatnak. A nemzet jobbra teheti jövőjét. A nemzet vállalhatja történelmét. A nem-

zet megörökíti a múltját. A nemzet megbecsüli hagyományait és múltját. A nemzet elfeledheti az összetartozást és a közös múltat. A nemzet sikerességének (felemelkedésének) egyik feltétele, hogy helyesen ítélje meg a múltját.

A nemzet élhet önálló életet. A nemzetnek céljai vannak (a kiteljesedés). A nemzet életében ünnepek vannak. Egy nemzet életéhez biztonságra van szüksége. A nemzet élhet boldogan. A nemzet képes újjászervezni életét. A közéletnek a nemzet problémáival kell foglalkoznia. Egy nemzet történelme lehet megpróbáltatásokkal teli.

A nemzet életének legmegrázóbb tapasztalata a halál/az elpusztulás. A nemzet megsemmisülése egyik napról a másikra bekövetkezhet. A nemzet halála lehet dicsőséges és szégyenteljes.

A modell nem feltétlen tükrözi azt a tudást, amellyel az egyes konkrét emberek vagy társadalmi csoportok a nemzettel kapcsolatosan rendelkeznek. A modell a közbeszédben használt (a konkordancialistán szereplő) nyelvi példákra épül, amelyek főként gyakran használt és konvencionális metaforikus kifejezésekből áll. Ugyanakkor valószínű, hogy az itt feltárt modell valamilyen mértékben átfedésben van a konkrét egyének és csoportok hasonló nyelvhasználatra épülő modelljével. Valószínű ugyanis, hogy az egyének és csoportok nyelve nem különbözhet radikálisan az itt bemutatottól (bár tartalmában és hangsúlyaiban lehetnek különbségek). Hogy milyen mértékben és tartalommal különböznek a modellek, ezt csak konkrét egyénnel és csoportokkal végzett empirikus vizsgálatok mutathatják meg.

Felmerülhet a kérdés, hogy honnan ered a nemzetnek ez a felfogása, és főleg miért a SZEMÉLY metaforája uralja a nemzetről való elképzeléseinket. A válaszhoz részletes történeti tanulmányokra lenne szükség. Annyit azonban elmondhatunk ilyen tanulmányok elvégzése nélkül is, hogy nagy valószínűséggel nyelvünk a 18–19. századi európai-amerikai nyelvhasználatot és az ehhez kapcsolódó gondolati szerkezeteket örökölte át a nemzetfogalom tekintetében. Ennek egy érdekes és talán tipikus példája Ernest Renan francia gondolkodó dolgozata a nemzetről, amelyben így ír:

A nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképp egy. Az első a múltban gyökerezik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget. Az ember, Uraim, nem rögtönözhető. A nemzet, akárcsak az egyén, múltbeli erőfeszítések, odaadás, áldozatok

hosszú folyamatának eredője. Valamennyi kultusz közül az ősök tisztelete a legjogosabb: ők alakítottak bennünket olyanná, amilyenek vagyunk. Hősi múlt, nagy férfiak, dicsőség (az igazi dicsőség) — íme, ez az a társadalmi tőke, melyre föl lehet építeni a nemzeti elvet. Közös dicsőséggel rendelkezni a múltban, közös akarattal a jelenben; nagy közös tetteket véghez vinni a múltban, azt akarni, hogy a jövőben is nagy cselekedeteket hajtsunk végre – íme, egy nép létének alapfeltételei (Renan http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf642.pdf).

A jövő, a tett, a múlt, a dicsőség, tisztelet, akarat, áldozat, odaadás, örökség, szándék, megegyezés és a lélek mind olyan fogalmak, melyek a személyt jellemzik. Renan nemzetfelfogása egyértelműen a SZEMÉLY metaforán nyugszik, ahogy írja: „A nemzet, akárcsak az egyén [...]” Mint láttuk, az általunk körvonalazott nemzetfogalom is dominánsan ezekre a fogalmakra épül, és a fogalmak a SZEMÉLY metafora jellemző elemei.

Az elemzés ugyanakkor megmutatja azt is, hogy a feltárt modell különbözik a magyar nemzetfogalom bizonyos rokon megközelítései által hozott eredményektől. Például a magyar nemzetfogalom mindennapi tudásként történő felfogása rokon azzal, amit Csepeli (1988) szociálpszichológiai értelemben „tudáskészletnek” nevez. Csepeli véleménye szerint a kelet-európai nemzetek többé-kevésbé azonos tudáskészlettel rendelkeznek a nemzet fogalmáról. Cikkében ezért nem a specifikusan magyar nemzetfogalomról beszél, hanem egy általános kelet-európai „etnián” tudáskészletről. Ennek illusztrálására lássunk két részletet Csepeli dolgozatából:

Az etnián lélek irracionális, érzelmeiben fékezhetetlen, szeretetre szeretettel, gyűlöletre gyűlölettel válaszol. Innen az etniánokra oly jellemző vendégszeretet, de erről a töről fakad az ellenséggel szemben táplált gyűlölet is. A fékezhetetlen etnián kedély mögött ott találjuk a fegyelmet és a szigort. Az etnián ész fékezi a szenvedélyt, s az eredmény a mások által is oly csodált etnián bölcsesség, mely az etnián népet és vezető réteget egyként jellemzi (Csepeli 1988: 548).

Az etnián megmaradás csodája szorosán összefügg az etniának magukba vetett hitével, jövőjükbe vetett sziklaszilárd reménységével, ám azt is tudniuk kell, hogy nemzethalál vár rájuk, ha nem teljesítik a megmaradásuk által rájuk rótt parancsot [...] (Csepeli 1988: 549).

Egyfelől az idézetekből kitűnik, hogy itt is a SZEMÉLY metaforára alapozott nemzetfelfogás az uralkodó összetevő. Ebben a tekintetben folytonosság mutatkozik a Renan-féle elképzeléssel. Másfelől azonban ez a két részlet is jól

mutatja, hogy az etnián–magyar tudáskészlet Csepeli munkájában sztereotípiákra épül, olyan jellemzőkre, mint a magyarokra (etniánokra) jellemző intenzív érzelmi kilengések, az irracionális érzelmeket fékező bölcsesség, a nemzethaláltól való félelem és ennek elkerülésébe vetett hit stb. Ez a Csepeli szerint is túlzó, sarkított, helyenként ironizáló kép nem, vagy csak kismértékben fedezhető fel abban a mindennapi kulturális modellben, melyet a Magyar Nemzeti Szövegtár korpusza alapján nyertünk. Nem fedezhető fel benne az „apologetikus-romantikus-hősi hangsúlyokkal operáló” jelleg (Csepeli 1988: 549), melyet Csepeli tanulmánya a magyar–etnián nemzetfogalomnak tulajdonít. Ennek több oka is lehet. Az egyik az, hogy az 1980-as évek óta sokat változott a magyar nemzetfogalom. Valószínűbb azonban az, hogy az alkalmazott módszerek közti különbségek okozzák a tartalmi és hangsúlybeli eltéréseket.

Összességében tehát látnunk kell a metaforák kiemelkedően fontos szerepét a (magyar) nemzetfogalom kialakulásában-kialakításában. Ez mind a „tudáskészlet” történelmi kialakulására fókuszáló szociálpszichológiai, mind a korpusznyelvészeti-kognitív nyelvészeti módszerrel feltárt modellre érvényes. A modellek metaforikus konstruáltsága minden fogalmi metafora vizsgálatából jól látszik, de elsősorban a SZEMÉLY-metafora fogalmi hozzájárulásában nyilvánul meg. A NEMZET SZEMÉLY metaforában, vagy a hagyományos terminológia szerint fogalmazva, a nemzet megszemélyesítése során, egy virtuális személy egy konkrét sokaságot képvisel metaforikusan. Ez a személy érdekeiben, értékeiben, interpretációiban, viselkedésében stb. koherensebb, mint a sokaság, vagyis a nemzet. Ennélfogva A NEMZET SZEMÉLY fogalmi metafora a mindenkori hatalom legitimizációs eszközeként is felhasználható („a nemzet ezt és ezt mondja, kívánja, gondolja” stb.).

Következtetések

A dolgozatban igyekeztem feltárni azokat a gyakori fogalmi metaforákat, melyek a mai magyar közbeszédben a NEMZET fogalmával kapcsolatban megjelennek. Hét forrástartományt találtam, melyeket a korpuszban gyakoriságuk alapján világosan azonosíthatóak voltak: ÉLŐ ORGANIZMUS, EMBERI TEST, CSALÁD, KÖZÖSSÉG, FIZIKAI TÁRGY, ÉPÜLET és SZEMÉLY. Ezek a metaforikus forrástartományok különböző általánosítási szinteken ragadják meg a NEMZET fogalmát.

A forrástartományokból létrejövő fogalmi metaforák a NEMZET fogalmának egy bizonyos kulturális modelljét hozzák létre. Ez azt jelenti, hogy a metaforikus forrástartományok fogalmi megfeleléseinek és a forrástartományokról való tudás segítségével kialakul egy körülhatárolható tudásanyag („tudáskész-

let”), melyből valamilyen mértékben a beszélők merítenek, amikor a NEMZET fogalmáról beszélnek, gondolkodnak. Ez a tudás nem feltétlen tudatos tudás; sőt, valószínű, hogy többnyire olyan nem tudatos tudás, amely a konvencionális metaforikus nyelvhasználat által befolyásolja (de nem determinálja) azt, ahogy a beszélők a nemzetről gondolkodnak (ld. Kövecses és Benczes 2010; Slobin 1996).

A metaforák összegyűjtésére felhasznált módszer előnye az, hogy lehetővé teszi a nemzettel kapcsolatos kulturális modell viszonylag tényszerű (számszerűsíthető) és előítélet-mentes (politikailag elfogulatlan) feltárását. Hátránya viszont, hogy a feltárt metaforaalapú modell nem konkrét egyének vagy csoportok nemzetfelfogását tükrözi, hanem a közbeszéd korpuszban található jellemzőinek átlagolását. A kapott modell konkrét egyénekre, illetve csoportokra való érvényességének vizsgálata további és más jellegű empirikus vizsgálatokat igényel.

Figyelemreméltó lehet az is, hogy a megvizsgált korpusz alapján az egyes hétköznapi fogalmi metaforák (A NEMZET ÉLŐLÉNY/EMBERI TEST/CSALÁD/KÖZÖSSÉG/TÁRGY/ÉPÜLET/SZEMÉLY) számos esetben összekapcsolhatóak a nemzet fogalmának bizonyos tudományos elméleteivel. Ilyen esetek a nemzet mint ősi és természetes képződmény (ÉLŐLÉNY), a nemzet mint mesterségesen létrehozott dolog vagy entitás (ÉPÜLET), a nemzet mint elképzelt közösség (egymást jól ismerő KÖZÖSSÉG) vagy a nemzet mint fegyelmező vagy segítő társadalmi struktúra (SZIGORÚ APA vagy GONDOSKODÓ SZÜLŐ). (A nacionalizmus és a nemzet fogalmak különféle elméleteit Anthony Smith 1998, tárgyalja, míg a magyar nemzetfogalom fejlődéséről Szűcs Jenő 1984 és Gyurgyák János 2007 munkáiban olvashatunk.) Mind-egyik esetben felmerül a kérdés, hogy melyik volt előbb. A nyelvben már létező fogalmak hozták-e létre a különböző tudományos elméleteket, vagy fordítva: a tudományos elméletek alakították-e ki a metaforikus nyelvhasználatot? Bár egyik változat sem tűnik teljességgel elfogadhatónak, inkább az előző látszik igaznak. Vagyis az, hogy a társadalomtudósok tapasztalatai bizonyos mértékig egybeesnek a beszélők tapasztalataival, és ezek közül a tapasztalatok közül a tudósok kiválasztják a számukra legjobb magyarázatot nyújtót, majd elméleti modellé alakítják őket. Természetesen a későbbiekben ez visszahathat a hétköznapi beszélők nyelvhasználatára is.

Természetesen ez a rövid tanulmány még számtalan irányba lenne bővíthető. Kézenfekvő lenne például az itt bemutatott nemzetfogalmat összevetni az erdélyi, felvidéki, délvidéki magyarok metaforikus nemzetfogalmával. Tanulságos lenne annak vizsgálata is, hogy a különböző korokban, különböző szerzők mely metaforák segítségével értelmezték a nemzet fogalmát. Különösen izgalmas feladat lenne annak elemzése, hogy a SZEMÉLY metaforának

mely oldalai kerülnek előtérbe az egyes szerzőknél, valamint annak kutatása is, hogy a nemzet fogalmára használt hét (fogalmi) metafora hogyan változik a magyar közbeszédben az utóbbi évszázadokban. Tanulmányozni lehetne a specifikusan konzervatív, illetve liberális felfogás közti metaforikus különbségeket is a megfelelő reprezentatív szövegek alapján. Továbbá bevonhatnánk vizsgálódásunk körébe a különböző nyelvekben (angol, német, orosz, francia, olasz stb.) található metaforikus nemzetfelfogásokat az illető nyelvek korpuszainak hasonló elemzése segítségével. Végül megvizsgálhatnánk a mindenkori „naiv” nyelvhasználat és a „tudományos” irodalom metaforáit mind magyar, mind nemzetközi kitekintésben, hiszen a naiv és a tudományos felfogás nem mindig esik egybe, sőt talán legtöbbször nem esik egybe. Mindez persze egy ember számára kivitelezhetetlenül nagy feladat, ezért meg kell elégednünk a távlatok és lehetőségek nagyszerűségével abban bízva, hogy a munkát, de legalábbis annak egy részét majd a kutatók egy csoportja elvégzi.

Mindazonáltal az itt elvégzett kutatás eredményei már ebben a formájukban is fontosak lehetnek bizonyos sztereotípiák, tévhitek és politikailag motivált vélemények kijavítására, pontosítására. Egy olyan politikailag megosztott társadalomban mint a magyar, különös jelentősége van annak, hogy a nemzet fogalmát a tényeknek megfelelően ismerjük meg, hogy azzal ne lehessen visszaélni. Ha ezt sikeresen el tudjuk végezni, megszűnhetnek társadalmi félelmek, melyeket bizonyos sztereotípiák és politikailag motivált leírások gerjesztenek. Ehhez meg kell ismernünk a nemzettel kapcsolatos metaforákat, ezek létrejöttét és hatásait. A nemzeti önmegismerés nagyrészt a magyar nemzetfogalom metaforikus forrástartományainak és ezek fogalmi működésének megismerésén múlik. Bármennyire különösen hangzik: a nemzeti önmegismeréshez részben metaforáinkon keresztül vezet az út.

Szakirodalom

- Benedict, Anderson 1983. *Imagined communities*. Verso, London. [Magyarul: Elképzelt közösségek, 2006, L'Harmattan Kiadó].
- Csepeli György 1988. Az etnocentrizmus a nemzeti ideológiában. *Világosság* XXIX/8–9: 541–50.
- Fillmore, Charles J. 1982. Frame semantics. In: *Linguistics in the Morning Calm*. szerk. The Linguistic Society of Korea. Hanshin, Szöul. 111–37.
- Gyurgyák János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 2010. *Metaphor. A practical introduction* (2. kiadás). Oxford University Press, Oxford.

- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Musolff, Andreas 2010. *Metaphor, nation, and the holocaust*. New York and Milton Park, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203847282>
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint. 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. *Proceedings of LREC 2014*.
- Pragglejaz Group 2007. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* 22–1., 1–39. https://doi.org/10.1207/s15327868ms2201_1
- Putz Orsolya 2016. Crisis of the Hungarian national identity after 1920. *Metaphor and the social world*.
- Renan, Ernest 1994. Mi a nemzet? In: *Holmi*. [Renan 1882-es francia nyelvű előadásának fordítása; fordította Réz Ádám. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf642.pdf]
- Slobin, Dan I. 1996. From „thought and language” to „thinking for speaking.” In: J. Gumperz and S. Levinson (eds.): *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge University Press, Cambridge and New York. 70–96.
- Smith, Anthony D. 1998. *Nationalism and modernism*. Routledge, London.
- Szűcs Jenő 1984. *Nemzet és történelem* (2. kiadás). Gondolat Kiadó, Budapest.

Kövecses Zoltán

professor emeritus

Eötvös Loránd Tudományegyetem

E-mail: kovecses.zoltan@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-9642-4662>

Abstract

KÖVECSES, ZOLTÁN

THE CONCEPT OF NEMZET (NATION) – DIFFERENTLY (THE CONCEPT OF NATION [NEMZET] IN HUNGARIAN)

In the paper I examine the issue of the kind and nature of our knowledge in connection with the concept of NEMZET (nation) in Hungarian. I contend that this knowledge is to a large extent metaphorical. By metaphor I mean „conceptual metaphor.” The knowledge we possess draws essentially on seven conceptual metaphors, of which the most productive and most significant one is the metaphor THE NATION IS A PERSON. The different conceptual metaphors contribute differential conceptual content to our knowledge and they profile different aspects of it. The methodology that is employed relies on a corpus-based approach commonly used in cognitive linguistics.

Keywords: nation, conceptual metaphor, conceptual knowledge, metaphorical mapping, metaphorical entailment, naive vs. expert theory